९६ कुत्स आङ्गिरसः। अग्निः, द्रविणोदा अग्निर्वा । त्रिष्टुप्

स प्रत्नथा सहसा जायमानः सद्यः काव्यानि बळधत्त विश्वा।

आपश्च मित्रं धिषणा च साधन्देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाम्॥ १.०९६.०१

सः- असावग्निः। प्रत्नथा- पुरातनतया स्थितः। सहसा- सहनशक्त्या। जायमानः- आविर्भूतः। सद्यः- जातमात्र एव। विश्वा काव्यानि- सर्वाणि दर्शनानि। बट्- सत्यम्। अधत्त- अधारयत्। आपश्च- चित्ताधारशक्तिप्रवाहाश्च। धिषणा च- बुद्धेरवगमनशक्तिश्च। मित्रम्- सखायमग्निं सर्वभूतहितक्रतुम्। साधन्- साधयन्ति। षिधु संराद्धौ। देवाः- द्योतनशक्तयः। द्रविणोदाम्- सम्पद्दायकम्। अग्निम्। धारयन्- अधारयन्॥१॥

स पूर्वया निविदा कव्यतायोरिमाः प्रजा अजनयन्मनूनाम्।

विवस्वता चक्षसा द्यामपश्च देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाम्॥ १.०९६.०२

सः। पूर्वया- पुरातनया। कव्यता- दर्शनात्मिकया। निविदा- विद्यया। आयोः- प्राणात्। इमाः- एताः। मनूनाम्- ज्ञानानाम्। मन ज्ञाने। प्रजाः। अजनयन्- ससृजुः। विवस्वता चक्षसा- सेवाबुद्ध्या। द्याम्- दिवं चित्ताकाशम्। अपश्च- चित्ताधारशक्तिप्रवाहांश्च व्याप्नोति॥२॥

तमीळत प्रथमं यज्ञसाधं विश आरीराहुतमृञ्जसानम्।

ऊर्जः पुत्रं भरतं सृप्रदानुं देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाम्॥ १.०९६.०३

प्रथमम्- प्रथमतया देवपरिचयार्थम्। यज्ञसाधम्- दानपूजासङ्गतिकरणनिष्पादकम्। आहुतम्- पूजितम्। सानम्- अलङ्कृतम्। ऊर्जः पुत्रम्- शक्तिपुत्रम्। भरतम्- भरन्तम्। सृप्रदानुम्-

सरणशीलसिन्धुप्रदम्। तम्- अमुमग्निम्। आरीः- शोभनगतिमत्यः। ऋ गतौ। विशः- प्रजाः। ईळत- स्तुतिं कुरुध्वम्॥३॥

स मा॑त॒रिश्वा॑ पुरु॒वार॑पुष्टिर्वि॒दद्गा॒तुं तन॑याय स्व॒र्वित्।

वि॒शां गो॒पा ज॑नि॒ता रोद॑स्योर्दे॒वा अ॒ग्निं धा॑रयन्द्रविणो॒दाम्॥ १.०९६.०४

मातरिश्वा- अन्तरिक्षगो वायुभूतः प्राणात्मकः। पुरुवारपुष्टिः- बहुभिर्वृतपोषणमयः। स्वर्वित्- ज्योतिषो ज्ञानी। विशाम्- प्रजानाम्। गोपाः- पालकः। रोदस्योः- द्यावापृथिव्योः। जनिता- स्रष्टा। तनयाय- वत्सभूतायोपासकाय। गातुम्- शोभनमार्गम्। विदत्- लम्भयतु॥४॥

नक्तो॒षासा॒ वर्णो॑मा॒मेम्या॑ने धा॒पये॑ते॒ शिशु॒मेकं॑ समी॒ची।

द्यावा॒क्षामा॑ रु॒क्मो अ॒न्तर्वि भा॑ति दे॒वा अ॒ग्निं धा॑रयन्द्रविणो॒दाम्॥ १.०९६.०५

नक्तोषासा- अहर्निशे। वर्णं- स्वकीयं रूपम्। आमेम्याने- हिंसन्त्यौ। मीङ् हिंसायाम्। समीची- सङ्गते। शिशुमेकम्। धापयेते- पाययेते। पोषयतः। निशा मनुष्यप्रज्ञा। अहः दैवप्रज्ञा । उभे सर्वभूतहितक्रतुपोषणार्थं कठिनकर्माणि कुर्वत्यौ स्वात्मानमेव हिंसतः। अतप्ततनूर्न तदामो अश्नुते इति श्रुतेः। रुक्मः- रोचमानोग्निः। द्यावाक्षामा- द्यावापृथिव्योः। अन्तः। वि भाति- विराजते॥५॥

रा॒यो बु॒ध्नः सं॒गम॑नो॒ वसू॑नां य॒ज्ञस्य॑ के॒तुर्म॑न्म॒साध॑नो॒ वेः।

अ॒मृ॒त॒त्वं रक्ष॑माणास एनं दे॒वा अ॒ग्निं धा॑रयन्द्रविणो॒दाम्॥ १.०९६.०६

रायः- दानयोग्यधनस्य। बुध्नः- मूलभूतः। वसूनाम्- सम्पदाम्। सङ्गमनः- सङ्गमयिता। यज्ञस्य- पूजाया दानस्य सङ्गतिकरणस्य। केतुः- प्रज्ञाभूतः। वेः- प्रपन्नस्य। वी गत्यादिषु।

मन्मसाधनः- ध्यानसाधनः। अमृतत्वम्- आत्मन अमरणशीलत्वम्। रक्षमाणासः- पालयन्तः। देवाः। एनमग्निं दधुः ॥६॥

नू च पुरा च सदनं रयीणां जातस्य च जायमानस्य च क्षाम्।

सतश्च गोपां भवतश्च भूरेर्देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाम्॥ १.०९६.०७

नु च- इदानीं च। पुरा च। रयीणाम्- दानयोग्यसम्पदाम्। सदनम्- सद्मभूतम्। जातस्य च- उत्पन्नस्य च। जायमानस्य च- उत्पत्स्यमानस्य च। क्षाम्- भूमिकाभूतम्। सतश्च- सन्मात्रस्य च। भूरेः- प्रभूतायाः। भवतश्च- भूत्याः। गोपाम्- पालकम्। अग्निं देवा दधुः ॥७॥

द्रविणोदा द्रविणसस्तुरस्य द्रविणोदाः सनरस्य प्र यंसत्।

द्रविणोदा वीरवतीमिषं नो द्रविणोदा रासते दीर्घमायुः॥ १.०९६.०८

द्रविणोदाः- सम्पद्दायकः। तुरस्य- त्वरमाणस्य। तुर त्वरणे। द्रविणसः- धनस्य बलस्य वा। सनरस्य- संभक्तस्य। षण संभक्तौ। प्र यंसत्- दानं करोतु। नः- अस्माकम्। वीरवतीम्- वीर्योपेताम्। इषम्- शोभनेच्छाम्। इष इच्छायाम्। ददातु। दीर्घमायुः- दीर्घं जीवनम्। रासते- प्रयच्छति ॥८॥

एवा नो अग्ने समिधा वृधानो रेवत्पावक श्रवसे वि भाहि।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः॥ १.०९६.०९

पूर्वं व्याख्यातम् (१.९५.११) ॥९॥